

ҒТАХР 03.20.00.

ӘСКЕРИ ТҮТҚЫН ҚАЗАҚ - КӨКЕНОВ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАУҚЫМЕТІ

Әлібек Сейдехан Нұрмаханұлы
Тарих ғылымдарының докторы. М.Әуезов атындағы ОҚУ
колледжінің директоры. Қазақстан, Шымкент қ.

***Автор-корреспондент**

e-mail: seid-61@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5638-8788>

Аннотация: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау» жөніндегі игі бастамасы көпшіліктің көңілінен шығып отырғаны даусыз. Егемен еліміз үшін, тарих ғылымы үшін бұл маңызы зор оқиға болып отыр. Тұтқында болған Оңтүстік қазақстандықтардың аянышты тағдырына қатысты құнды құжаттарды мұқият зерделей отырып, ащы шындыққа көз жеткізгендей болдық.

Ендігі жерде жазықсыз жапа шеккен осы әскери тұтқындарды анықтай түсуіміз қажет. Өйткені, бүгінгі ұрпақ, Отан үшін от кешкен жауынгерлердің туған-туыстары, жақындары мен бауырлары олардың тағдыр-тарихы туралы танып-білуі тиіс.

Кілт сөздер: Екінші дүниежүзілік соғыстағы қазақ құтқындары, молда, имам, тергеу хаттамалары, ислам діні, ұлттық қауіпсіздік басқармасы, Алаш отряды, қуғын-сүргін, амнистия.

МРНТИ 03.20.00.

ВОЕННОПЛЕННЫЙ КАЗАХ - КОКЕНОВ И ЕГО СУББА

Алибек Сейдехан Нурмаханұлы,
доктор исторических наук. Директор Педагогического колледжа
им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент.

***Автор-корреспондент**

e-mail: seid-61@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5638-8788>

Аннотация: Инициатива, в послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева, «О полной реабилитации жертв политических репрессий», бесспорно вызывает всеобщее удовлетворение. Это важное событие для исторических наук, как и для суверенной страны. До сих пор, до конца не разглашается вся правда, о Второй мировой войне, которая принесла человечеству столько горя и унесла много жизней. Уже несколько десятков лет, в архивных фондах лежат документы с грифом секретности, в отношении военнопленных. Конечно, мы избегаем утверждать, что все они невиновны. Тем не менее, мы должны понимать, что пришло время оправдать заключенных, которые попали в тюрьму, хотя вина была не доказана.

С одной стороны, это позволяет пересмотреть «белые пятна» нашей родной истории, с другой стороны, мы считаем, что у нас остался непогашенный долг перед воинами.

Ключевые слова. Казахские военнопленные Второй мировой войны, мулла, имам, протоколы расследований, ислам, заключенный, управление национальной безопасности, отряд Алаша, репрессия, амнистия.

IRSTI 03.20.00

KAZAK PRISONER OF WAR - KOKENOV AND HIS FATE

Alibek Seidekhan Nurmakhanuly,
doctor of Historical Sciences. Director of the Pedagogical College named after
M. Auezov, Kazakhstan, Shymkent c.

*** Corresponding author**

e-mail:seid-61@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5638-8788>

Annotation: The good initiative, in the message of the Head of State Kasym-Jomart Tokayev, on “Rehabilitation of the victims of repression”, undoubtedly arouses universal satisfaction. This is an important event for historical sciences, as well as for the sovereign country. Until now, the whole truth about the Second World War, which brought deeply grief to mankind and took many lives, has not been fully disclosed. For several decades, in the archival funds are dusty documents with secrecy about prisoners of war. Of course, we avoid saying that all of them are innocent. Nevertheless, we must realize that the time has come to acquit prisoners who were imprisoned even though their guilt was not proven.

On the one hand, this allows us to revise the “white spots” of our native history, on the other hand, we believe that we have an outstanding debt to our warriors.

Keywords: “imam”, “legionary”, “registration protocols”, “religion islam”, “captive”, “national security committee”, “Alash party”, “amnesty”.

Екінші дүниежүзілік соғыс тақырыбындағы түйткілді мәселесінің бірі – соғыс тұтқындары мәселесі. Біздің өңірде де жазатайым жау қолына түсіп, ғұмыр бойы азап шеккен азаматтар аз емес. Солардың бірі – 1915 жылдың тумасы, Оңтүстік Қазақстан облысы, Созақ ауданы, Жартытөбе ауылының тұрғыны, жауынгер Сейділда Көкенов. Бұрын сотты болмаған, шала сауатты, үйлі-баранды Созақтық сарбаз 1940 жылдың азынаған ақпанында Қызыл әскер қатарына алынған.

№2904 архивтік қылмыстық істің анықтамасына сүйенсек, көрген қиыншылығы көп С.Көкенов 1941 жылдың тамызында, кескілескен шайқастардың бірінде жау қолында қалып, тұтқынға алынады. Осынау архивтік деректе С.Көкенов 1942 жылы тұтқынға түсіп, Гитлерлік Германияға ақ-адал, қапысыз қызмет етуге ант беріпті-міс. Осылайша, бірнеше жыл бойы басқыншылардың әскери нысандарын күзетіп, бөлім командирі деген білдей атаққа ие болғасын Польша партизандарының бүлігін басып-жаншуға да белсене қатысып, сан айқаста сыналып, ефрейтор шеніне дейін көтерілді деп, көрсетілген. Яғни, осы жоғарыда тағылған айыптардың бәрі де түгелдей дәлелденіп, 1950 жылдың 19 қыркүйегінде қайта тұтқындалған Көкенов КСРО ҚК-ның 58-1-бабы бойынша бар құқығынан бес жылға айырылып, дүние-мүлкі де тәркіленіп, 25 жылға сотталып, еңбекпен түзеу лагеріне жазасын өтеуге жіберіледі [1].

Бізге белгілісі, 1951 жылдың 11 сәуірінде жазасын өтеуші жауынгер тиісті орындарға істі қайта қарауын өтініп, кассациялық шағым жазғанымен, ол арыз қанағаттандырылмаған. Алайда, КСРО Жоғарғы Кеңесінің 1953 жылғы 27 наурыздағы «Амнистия туралы» Өкіміне сай Көкеновке кесілген жаза мерзімі азайтылып, 5 жылға сотты болғаны айғақталыпты.

Анығында кеңестік сарбаз Көкеновтің қасіретке толы ғұмырына байыппен үңілер болсақ, отбасында 7 бірдей жаны бар отағасының өз еркімен Отанын оп-оңай сата салуы әсте мүмкін емес. Бейбіт заманда да билікке қарсы бір әрекеті жоқ, шала сауатты ауыл қазағының айналасы бірер жылда неміс тілін жетік меңгеріп, туған еліне, қарулас серіктеріне қарсы оқ атуы да күдік тудыратындай. Себебі сұрапыл соғыс алдында, туған ауылында колхоз бригадирі болып, еселі еңбек еткен көпке өнегелі жанның кенеттен өзгере кетуі де күмәнді.

Біздің ойымызша, бар шындық мынада. Кеңес үкіметі соғыс тұтқындарының бәрін «опасыз» санап, қолға түскендерді құтқаруға еш шара жасамаған. Оның үстіне қатігездігі шектен шыққан дұшпан да тұтқындарды

күштеп өздеріне жұмыс істеткен, кез келген сарбаздың ісіндегі «өз еркімен жауға қосылды» деген сөйлемді сызып тастағанымыз абзал. Өйткені, өмір мен өлім арбасқан адам төзгісіз жағдайдағы тұтқындар лагерінде тірі қалып, туған жерге түбі бір оралудың жалғыз жолы осы болуы да мүмкін.

Сондықтан, тұтқындарды түгелдей қаныпезер етіп көрсету де біздіңше дұрыс емес. Жалғыз С.Көкеновті осынау мақалаға өзек ете отырып, соғыс өртінің мындаған сарбаздың тағдырын күйреткенін де түсінгеніміз жөн. Олай дейтініміз, соғыс өрті бұрқ етіп тұтанғанда Белоруссияның Гомель қаласындағы 115-атқыштар полкінің 3-пулеметтік ротасында қатардағы жауынгер болған С.Көкенов Минск қаласының аудандарында жасанған жауға қарсы жан алысып, жан беріскен ұрыстардың бірінде қапыда қолға түскен. Польша аумағындағы концентрациялық лагерьде де аз азап шекпегені анық.

Осы тұста 1950 жылдың 24 қарашасында ОҚО ҰҚК облыстық бөлімі басшысы, полковник Сербуковтың қолы қойылып, мөрі басылған айыптау қорытындысын да қарай отырайық. Созақ аудандық әскери комиссариатынан Отан қорғауға аттанған Сейділда Көкенов жоғарыда айтқанымыздай алдымен Гомельдегі 115-атқыштар полкіне бөлініп, кейіннен Речица, Китковичи, Пинск, Брест түбіндегі бетпе-бет ұрыстарға да қатысып, қаһармандығымен көзге түседі. Шындығында соғыс басталған тұста бұл қалалардың дені түгелдей қиратылып, жаудың жойқын күшіне тосқауыл бола алмаған Кеңес әскері саптағы сарбаздарының талайын майдан даласында қалдырып, күйрей жеңіліп кері шегінгені баршаға аян. Осындай кезекті шайқаста басы бұғауға түскен тұтқын С.Көкеновтің де Польша лагерінде көресіні әбден көргені де шындық.

Ал архивтік құпия деректерде «1942 жылы Польшадағы Легионово лагерінде, антикеңестік әскери құрылымға жан-тәнімен қызмет еткен, сол сарбаз бола жүріп, 1942 жылдың қоңыр күзінде, нақтырағы қараша айында, унтер-офицерлер дайындайтын мектепте жарты айдай әскери тәлім алған, 1943 жылдың күзінде «Темірлан батальонына» ауыстырылған, сол батальонның 1-атқыштар ротасы бөлімінің командирі санатында ефрейтор шенін иеленген С.Көкенов қол астындағы сарбаздарына кеңес үкіметіне қарсы болып, «мұсылман» мемлекетін құрамыз», деп рухтандырып отырған» делініпті. Яғни «Темірлан батальонының» командирі 1943 жылдың көктемінде Польшадағы Зеленки лагеріне жіберілгенде де фашистік Германияға адалдығынан танбай, осы жылдың күзінде 2-атқыштар ротасының қатарында Демблин қаласына жіберіліп, сондағы әскери қоймаларды партизандар шабулынан қорғауға белсене кірісіпті.

Осылайша С.Көкенов 1943 жылдың соңында осы Демблин қаласындағы қызметі үшін неміс армиясының шеніне ие болды, деп көрсетілген [2].

Ал, 1944 жылдың қақаған қысында Көкенов аталмыш атқыштар ротасымен бірге Польшаның Луков қаласына аттандырылып, көктем шығысымен Бело-Подляски қаласы ауданында өз бөліміндегі

легионерлермен кеңестік партизан отрядтарына қарсы операцияларына, бірқатар ұрыстарға да араласып үлгереді де, онан кейінгі кезде Көкеновтің бөлімі Луков, Родзынь, Люблин, Радом қалаларында қарауылдық қызметке де тартылып, ара-арасында Польша партизандарын жазалаушы отрядтарға да қосылып, отандастарына да қару кезенді деп айыпталады. Кеңес Армиясы күш алған тұста неміс әскерімен бірге «Темірлан батальоны» да кері шегіндіріліп, тылда қалдырылыпты. Тек 1945 жылдың қаңтарында ғана Радом қаласында Көкенов бастаған легионерлер Кеңес әскері қатарына қайта қосылыпты[3].

Дегенмен соғыс жеңіспен бітіп, бейбіт күнде елде оралған С.Көкенов сот пен сергелденді, тұтқындағы тозақ өмірді қайта бастан кешкен. Яғни жоғарыдағы айыптардың денін жоққа шығарса да, серіктері Мәмедәлиев Нұргелді, Балаубеков Мұхат, т.б. куәлік етуіне сүйеніп, сот Жартытөбе ауылының (кейіннен «Жаңа тілек» колхозы) азаматына 1950 жылдың 6 қарашасында Шымкент қаласында үкім шығарыпты.

Дегенмен осынау №3026 іс бойынша айыпталған Көкенов пен қоса куәгер ретінде сотқа қатысқан Сейділданың серіктері Мәмедалиев, Балаубеков, Сағындықов, Айтжанов, Архабаев, Тәттімбетовтер де тағдыр тәлкегіне ұшырап, тұтқынға алынғаны, тергеуге ілікені мәлім.

Солай болса да советтік соттың С.Көкеновтің жанайқайына құлақ аспағаны анық. Соғыстың соңғы жылдарында ерекше ерлігімен көзге түскен Көкенов өзіне тағылған айыптардың бәрін жоққа шығарып, үкім оқылған сәттегі ақтық сөзінде былай депті:

«... Маған тағылған айыптың дені түгелдей жала. Тұтқында болғанда күштеп жау әскерінің қатарына кіргізгенін жоққа шығармаймын. Алайда, Польша партизандарына қарсы қару көтерген жоқпын. Мұны сіздер айтқызған куәгер жауынгерлер де көрсетіп отыр ғой. Сондай-ақ, неміс армиясына қалтқысыз қызмет етуге де ант берген емеспін, «Басқа түссе баспақшыл» дегендей, бар болғаны әскери нысандарды күзетуге қойылғаным рас. Бұл жұмыстан бас тарта алмаудың себебі, артымызда атар оғын кезеніп жау сарбаздары басқан ісімізді қалт жібермей қадағалап отырды. Жау қолынан ешқандай унтер-офицер шенін де, медаль де алған емеспін. Біздің бар ойлағанымыз – бұл тозақтан қайтсек те тірі шығу болды. Брест маңындағы майданнан соң Минск төңірегінде тұтқынға түскенімді бұрын да сан мәрте айтқанмын. Қаныпезер жау тұтқынға түскен жаралы солдаттарды түгелдей атып тастап, бізді ну орманның ішімен жаяу айдады. Қайда бара жатқанымызды да білмейміз. Әйтеуір өлдім-талдым деп отырып 3-4 күнде бір лагерьге әкеліп, қойша тоғытып қамады. Біздің қалауымызбен кім санасып жатты дейсіз. Жау әскеріне қосылғанымызды да кейін бір-ақ білдік емес пе ?

Алдымен бізді Польшадағы лагерьге жөнелткен. Осынау Сетлида лагерінен ебін тауып қашып шығып, 15 күндей елсізбен қашып, түнде жүріп, күндіз бой тасалап жүргенімде Польша полициясының қолына түсіп, немістерге тапсырылдым. Сондықтан, мені «жауға өз еркімен кіріп, жан-

тәнімен беріле қызмет етті» деу қате. Кеңестік жауынгер тұтқындардың еркі өзінде болмағанын ескерсеңіздер екен.

Ия, шегінген жаумен бірге босып жүріп, лагерьден-лагерьге ауыстырылып жүріп, әскери дайындық ротасында еріксіз сабақ алғанымды жалған демеймін. Бірақ, ешқандай шен алған емеспін. Бауырларыма қарсы ұрыстарға да қатыспадым. 1943 жылы Тембелин қаласында бізді көпірлерді күзетуге қойды. Күзетуге қойды деген аты ғана. Ту сыртымыздан мылтығын кезеніп неміс әскері тұрды. «Жазған құлда жан бар ма», амал жоқ, дұшпанның айтқанымен жүрдік, айдауына көндік. Радом қаласында келгенде де қарауылдық жұмысқа жегілдік. Тұрмыс – тозақ, тамақ жоқ, талай тұтқын көз алдымызда жан тапсырды.

1945 жылдың қаңтарына дейін осында болдық. Жеңіс жақындап, неміс әскері өз басымен қайғы болып жатқанда, 20 шақты жауынгерді ертіп қашып шығып, жауды тықсырып қуып келе жатқан Кеңес әскеріне қосылдық. Майдандас серіктермен жылап көрістік. Осы жерде бізді қосымша полкке қосып, Белорусь майданына аттандырды. 120-гвардиялық атқыштар полкінде жүріп, қаншама қан кешкен ұрыстарға қатысып, Жоғары әскери басшылықтан әділ марапатымды алдым. Одан 222-гвардиялық атқыштар полкына ауыстырылғанда да адалдығымнан танбай, алғы шепке аттанып, қорықпай қайсарлық танытқаным үшін тағы да қарулас серіктерім алдында Алғыс хатпен марапатталдым. Тіпті әлгі 222-полк командирі менің ерлікке толы ғұмырымды көпке үлгі етіп, жоғары наградаға, медальдарға да ұсынған. Не кедергі болғаны маған беймәлім, марапатталғаным туралы қағазым қолымда болса да, аталған медальді сол күйі ала алмай жүрмін.

Осылайша соғыс бітіп, бейбіт күнде ел қатарлы тіршілік етіп жүргенімде, кенеттен қайта тұтқындалып отырмын. Тергеушілерден көрген зәбір-жаламды, азаптау мен қорлауды тәпіншеп айтпай-ақ қояйын. Жау қолында біз адамды аяусыз қорлаудың, айуандықтың атасын көрген жандармыз. Сондықтан мені таяқпен тізерлету, болмаған істі мойныма ілгіземін деп күні-түні қинау бос әурешілік, деп ойлайтынмын. Осы тергеу камерасында күн сәулесін көрмей, аштықтан бұратылып, шөлге шыдамай, туыстарымды да қинағаннан соң амал жоқ, айтқан қағаздарына қол қойып беріп отырмын. Басқа амалым да қалмады. «Неміс әскерінің унтер-офицері болыпты-мыс» деген, өмірі көзім көрмеген жалған куәгерлердің де жазғандарын рас деп мойындаудан басқа жол қалмады. Шындығында мен бұл куәгерлерді де қатты аяймын. Олар да мен секілді тергеу тетігі қалай бұрылса солай қисаятын, өмірде жолы болмаған өз бауырластарым. «Неге жаптым жала, жақтым күйеге барып отырсыз?» деп Балаубековті де жазғырмаймын. Расында менің ақтық сөзімді, ақиқатқа толы мұңымды тыңдайын деп отырған да жан жоқ. Әйтпегенде олар беталды лағып сөйлеп, көзбе-көз күстәналаған куәгер Балаубековтің менімен бірге мүлде болмағанын, басқа жерде аудармашы болып дұшпанға бас ұра қызмет еткенін анықтап, ақ-қарасын айырар еді. Жоқ, бәрі де керісінше болып, Балаубековтің айтуынша немістердің әскери мектебінде тәлім алған

антұрғанның өзі саналып, нақақтан-нақақ айыпталып отырмын. Анығы сол, қарақан басын аман сақтап қалғысы келген Балаубеков осындай жалған куәлікке барып, тергеушілер де менің шала сауаттылығымды пайдаланып, істі әдейі бұра тартып отыр.

Мен тұтқынға түскендегі күнәмді талай ұрыста қан төге отырып, ессіз ерлікке барып, жуып-шаюға барынша тырыстым емес пе? Сөйтте тұра 25 жылға кесілгенімді естіп, есеңгіреп тұрмын. Соғысқа дейін де, соғыста да, соғыстан соң да ақ-адал қалпымда туған Отаныма қызмет еткенімді, қарт анам, буыны бекімеген, оң-соңын танымаған 4 балам барын ескеріп, істі қайта қарауларыңызды жүрегімнің зарын, көзімнің жасын төге отырып өтінемін. Тым құрыса, жазамды жеңілдетсеңіздер екен.

Берлинді алу кезінде көрсеткем ерлігім үшін берілетін медальды да кеш те болса алғым келетінін, ағынан жарыла ақтарылып айтып отырмын. Ерлігім ескерусіз қалмай, әділеттің салтанат құратынына сенемін. Әскери Коллегияның да осының бәрін елеп-екшеп, оң шешім шығаратынына үміт артамын».

Десе де 1945 жылдың 23 сәуірінде Жоғары Бас қолбасшы, Кеңес Одағының маршалы И.Сталиннен Берлин бекінісін бұзып өтудегі қаһармандығы үшін берілген Алғыс хаты, Сол жылы Германиядағы Кеңес оккупациялық Әскерінің бас қолбасшысы, Кеңес Одағының маршалы Г.Жуковтың: «КСРО Жоғары Кеңесінің XII сессиясының шешімімен Сіз туған Отаныңызға оралғалы отырсыз.

Сіз үлкен әрі қиындыққа толы соғыс соқпағындағы сын-сынақтан өттіңіз. Төгілген қан текке кеткен жоқ. Ұлы Сталиннің бас болуымен адамзат тарихындағы теңдесіз жеңіске қол жеткіздіңіз. Берлинді алу кезіндегі өшпес ерлігіңіз ұрпақ жадында мәңгі сақталады» деп келетін Алғыс хатын иеленсе де, Көкеновтің тағдыры теперішке толы болды деуге толық негіз бар. Өйткені өмір-теңізде тұңғыыққа батпай, тұтқында да түнекке тұншықпай, туған елін жан сала қорғаған майдангер 5 жылға сотталып кете барған.

Сұрапыл соғыстан аман қайтса да тағдыры сергелдеңге салған тұтқынның бірі – Теріскейдің тумасы Машрапов Қожахмет [4]. 1897 жылы ОҚО, Созақ ауданы, Созақ ауылында туған Қожахмет бай-бақуатты ортадан шыққан, бұрынғы ірі саудагердің баласы екен. Кедей таптың өкілі болмағандығы қай кезде де алдынан кесе көлденең шығып, кезінде сайлау құқығынан да айырылыпты. Дегенмен бір кісідей сауаты бар Қожахмет сотталанға дейін өңіріміздегі Түлкібас ауылының Балықшы ауылдық кеңесіне қарасты Каганович колхозындағы дүкенде сатушы болыпты. Тұтқында болған деген, ауыр айыпты арқалап, қатаң қудалауға ұшырағанда да тергеушілер оның шыққан тегін, өткен өмірін қайта қазбалап, тұтқынға түсуі тегін еместігін алға тартуға тырысқандай. Олай дейтініміз, тергеушілердің тоқтаусыз сұрау салуынан соң тиісті орындар жіберген анықтамада «Машрапов Қожахмет Теріскей жұртына, Созақ төңірегіне аты мәлім белгілі бай, әрі саудагерлер Патықов Машраптың туған ұлы. Әкесі ел

арасында абырой-беделі бар әйгілі дін қайраткері Ноғай иманмен етене араласқан. Діни рәсімдер жүргізіп, кедейлердің үстінен күн көрген.

«Қанына тартпағанның қары сынсын» дегендей Қожахмет те әке тәлімін тұла бойына сіңіріп, сол сияқты мәшһүр болып кетпесе де, «Машрапов имам» деген атты танылып келген жан. Сол ескішілдігі, діншілдігі үшін де сайлау құқығынан біржолата айырылған. Кезінде оның дін өкілдерін репрессиялаудан қорқып, атамекені Созақты тастай қашып, Әулие Ата жақты барып паналағаны да бізге белгілі» делініпті. Әрине, қалт еткенде қағып түсіретін «қырағы көздер» бұл мәліметті де кәдеге жаратып, тергеу материалдарына қосып қойған. Осылайша 1942 жылы 24 маусымда Созақтан соғысқа аттанып «тұтқында» болған, «сенімсіз солдат» 1948 жылы қайта абақтыға жабылады.

2025-атқыштар полкінің қатардағы жауынгері сол 1942 жылдың тамызына дейін Чкалов облысында болса, кейіннен Орел қаласында шайқасқа араласады. Бірақ, бұл қалада да ұзақ тұрақтамай, соғыс жағдайына қарай бұл полк қайта жасақталып, Қожахмет 68758-әскери бөлімге ауыстырылыпты. Құжаттар тілімен сөйлесек, Воронежде қан майдан қазып тұрған шақта Қожахмет ебін тауып жау жағына өтіп кетіпті. Содан кейін ол Косторно, Белая церковь, Каменец-Подольск т.б. лагерьлерде болып, түрлі шаруашылық жұмыстарды атқарған. Ал 1943 жылдың сәуірінде Сарны станциясы маңында тұтқындардан немістердің 25-батальоны құрылып, Қожахмет те соларға қосылған. 3-бөлімнің командирі бола жүріп, ефрейтор шенін де алыпты. Осы ротаның молдасы атанған Машрапов социалистік дінсіз қоғамды айыптап, өзге тұтқындарды да соңынан елітіп әкетіп, тура жолдан тайдырған. Ол аз болса, Орел қаласында Кеңес әскеріне қарсы шабуылға да шыққан. Уақыт өте келе бұл батальон неміс тылына, нақтырақ айтсақ, Венгрияның Чайлан елді мекені маңайына көшірілген. Қожахмет те көппен бірге әскери нысандарды күзеткен. Ал, оның ұзақ жылдық жазаға тартылуына басты себеп, Машраповтың «доносынан» соң антифашистік көзқарастағы қаруласының бірі көп алдында атылыпты[5].

Созақтық солдаттың сапары мұнымен де бітпей, ол 1944 жылы Германияның Данил деген шағын қалашығына жіберіліп, бекіністер салумен айналысқан.

Тек 1945 жылдың мамырында 25-батальонды қыспаққа алған Кеңес әскері Машраповты да қолға түсіреді. Тергеушілер туралықтан тайып, бұл тұтқынды да қатал жаза күтіп тұрған болатын. Қысқасы, қорытынды айыптауда оның «легионда» болғанын барынша жасырып, өзі тастай қашқан 47 полкке оралғандығы, тіпті соғыстың соңына дейін Отанға адал қызмет еткені үшін берілген Мақтау қағазын да ебін тауып қолға түсіргені атап көрсетіліпті. Осыған байланысты сотқа алты бірдей куәгер шақыртылған. Олар: Гурьев облысы, Гурьев қаласының ішкі түрмесінде жазасын өтеуші тұтқындар Исаев Кенжеғали мен Ыдырысов Ғизатулла, осы облыстың Теңіз ауданынан Мырзағалиев Қайса, Қостанай облысы «Жаңа өмір» колхозының жұмысшысы Қайролапов Абдурахит, Ворошилов қаласынан Яхияев Хайбулла

мен Түлкібас ауданынан Байжігітов Бәйіш. Осылайша «gruppen-фюрер» Машрапов та елуді еңсерген шағында 25 жылға сотталып кете барады. Бұл істің әділ өтетініне көзі жетпесе же Қожахмет үкім оқылар сәтте өзінің рота молдасының көмекшісі болғанын жасырмайтынын жайып салады да, егес үстінде мерт болған легионерге байланысты жайтты былай баяндайды:

«... Ол кезде біз қираған бір көпірді қалпына келтіріп жатқанбыз. Жұмыс ауыр, күзет қатал. Дәл сол күні қай түлен түрткенін қайдам, қосыла жұмыс істеп жатқан Есенғали мен Бейсонның арасында ши шығып, ерегіс соңы екеуара төбелеске ұласады. Шаңқай түстегі шуға елең еткен немістер де автоматын кезеніп бізге қарай беттеп келеді. Бейсонның айтуынша, шатақ шалдуар мінезді Есенғалиевтен шыққан. Бір адамға бола бүкіл батальон зардап шегетінін ойлап, Бейсонмен кеңесе келе оның үстінен «қару-жарак қоймасын жармақ болды» деп жалған мәлімдеме жазып бердік. Тәртіпке бас имегенді тізерлетуден тайынбайтын немістер де біз көрсеткен «айыпты» солдатты ату жазасына кесті. Бар болғаны осы.

Ия, жастайымнан дін исламды діңген көріп, иман нұрына шомылып өстім. Куәгерлер көрсеткендей, аузымнан Алланы, қолымнан Құранды тастаған емеспін. Құлшылық етіп, Құдайын танығысы келген бейшара солдаттың да бетін қайтармадым. Тағы бір қосарым, жау әскері қатарында жүргенде, маған неміс офицері тұтқындар арасынан герман әскеріне теріс пиғылдыларды табуды шегелеп тапсырған. Жалтарар жол жоқ болғандықтан сол сәтте келісім бергеніммен, бұл бұйрықты орындамағанымды да осылар біледі. Алтауынан да сұраңыз, ақиқатын айтсын...»[6].

1956 жылы амнистия алып, туған ауылына оралған діни берік Қожахметті жау идеологиясын жан сала насихаттады десек те артық айтқандық, ауа жайылғандық болар. Өйткені соғыс өрті лаулап тұрған шақтағы Украина мен Белорусиядағы, Латвия, Литвадағы т.б. тұтқындар лагерьлердегі жағдайлар адам төзгісіз еді.

Қалайда көздеген мақсатқа қол жеткізуді ойлаған гестапо мен Абвер бөлімдері тұтқын біткеннің бәрін тегіне, ұлтына қарай бөліп, батальондарға тіркеді. Демек бұл жерде біздіңше «жауға өз еркімен қосылды», «Германияға адал қызмет етуге тізе бүгіп, ант берді» деген айыптауларды аттап өтіп, шындықтың көзіне тура қарағанымыз ләзім. Расында 1942 жылы Түркістан батальонын жедел жасақтап, 12 қыркүйекте грузин батальондарын Пятигорскідегі ұрысқа салу бастапқыда ұтымдылау болып көрінгенмен, келе-келе бұл жоспардың күйрегенін уақыт дәлелдеді. Әбден жадап-жүдеген, кімге қару кезерін білмей дағдарған, рухы сынған тұтқындардан солдаттары қатты шығынға ұшырады.

Кеңес әскерінің құтын қашырады деп сенім артылған солдаттар бірде взводымен, кейде ротасымен қашып кетіп жатқан жағдайлар да жиіледі. «Түркістандықтар» жайлы жиі қалам тартып жүрген ғалым Қ.Алдажұманов «Егемен Қазақстанда» жарық көрген «Екінші дүниежүзілік соғыс: тұтқындар тағдыры» атты мақаласында бұл соғыстағы КСРО-дан тұтқынға түскендердің саны 5 миллион 700 мыңға жуықтағанын, олардың 3,3 миллионының

лагерьлердегі азапты өмірге шыдамай жан тапсырғанын жаза келе, «Боздақтар» кітабына сүйене отырып, тұтқыннан оралмаған қазақстандықтарды да соңғы деректерде 271 503 адамға жеткенін айта кетіпті[7].

Қожахмет те «сатқын» деген қара таңбадан өзін арашалай алмағандардың бірі. Оның үстіне дінге қарсы большевиктік биліктің теріс саясаты, қоғамдағы атеистік көзқарас, сан ғасырлық ислами құндылықтардың күресінге тасталуы, ел аумағындағы мешіт-медреселердің қиратылып, дін қайраткерлерінің жаппай қудалануы да фашистік Германияның назарында болды деуге болады. Осылайша олар да тағдыр айдап «тұтқын» болғандарды «дінсіздермен күреске» шебер пайдалана айдап салып, аттандап отырған.

Дегенмен түгел 1948 жылы сотталып, мал-мүлкі тәркіленіп, мемлекетке 200 сом штраф төлеген тұтқынның кінәсі толық дәлелденді деуге де аузымыз бармайды. Себебі бір куәгер оның «жаумен» біте қайнасқан «қылмыскер» екенін еш шімірікпей жеткізсе, екіншісі Машрапов жайлы маңдытып ештеңе айта алмайды.

Айталық, 1948 жылы Ворошилов қаласында жауапқа алынған Яхияев Хайбулланың тергеу процесінде берген жауабы мынандай:

- « – Машрапов Қожахметті білетін бе едіңіз?
- Ия, молда Машраповпен жолымыз неміс әскері қатарында тоғысты. Ол мен басқарған взводтың бөлім командирі еді.
- Онымен қай кезде, қандай жағдайда таныстыңыз?
- Онымен «қазақ батальоны» жасақталған тұста таныстым. Польшаның Сарна қаласындағы әскери тұтқындар лагерінде бірге болғанбыз.
- Екеуара қарым-қатынастарыңыз қандай еді?
- Кәдімгі адами қалыпты қарым-қатынас. Бір-біріміздің ішкі-бауырымызға еніп, жақын жолдас болдық дей алмаймын.
- Машрапов неміс әскері қатарында қандай қызмет атқарды?
- Ол 3 взводтың 3 бөлімінің командирі, неміс тілімен айтқанда группен-фюрер болды.
- Қожахметтің неміс әскері қатарындағы қызметі жайлы не айтарыңыз бар?
- Жаңағы қызметтен бөлек ол, бұрын да айтылып жүргендей біздің ротаның молдасы еді. Иманға бет бұрғандардың басын қосып, бір палаткаға жинап, Құдайға мінәжат етіп жататын. Осылайша өз жамағатын жинап, намаз үстінде айтылған уағызында оның жиылғандарды Гитлерге адал қызмет етуге үндеп жатқанын да құлағым шалып қалды. Бірақ әділін айтайын, ол қай жұмысты болмасын адал атқаратын Алла деген жігіт еді. Сонымен қатар, азды-көпті сауаты да бар. Барлық қазақтардың хаттарын орысшаға, немісшеге қиналмай-ақ аударып беретін.

Немістерге де керегі сол, айдауға жүріп, айтқанға көнетін Қожахмет сияқты сауатты жігіттерді батальонды бекемдеу үшін өз мақсатына мейлінше пайдаланды.

Бір оқиға жадымда қалыпты. Ұрығали деген сарбаз болатын. Фамилиясын ұмыттым. Бір күні Машрапов әлгі солдатқа тәртіптік шара көріп, кезектен тыс наряд тағайындайды. Бұған ызаланған сарбаз Машраповтың өзімбілермендігіне өшпенділікпен тіл қатып, күні ертең-ақ Кеңес әскері тықсыра қуып жеткенде сазайын тарттыратынын жеткізеді.

– Машрапов неміс әскері қатарында Кеңес әскеріне қарсы әскери операцияларға қатысты ма?

– Жоқ, қатыспады.

– Ал Орел маңындағы ұрысқа ше?

– Оған да қатысқан жоқ.

– Машраповтың өткен өмірі жайлы не білесіз?

– Ештеңе білмеймін. Онымен сырлас болған емеспін.

– Машрапов неміс әскері қатарында қалтқысыз қызмет етіп жүргенде неміс командованияесі тарапынан қандай да бір марапатқа ие болды ма?

– Қожахметтің шен-шекпенге ие болып, марапатталғанын көрген де естіген де емеспін»[8].

Міне, Машрапов бастан кешкен машақат осындай. Ал біздің білетініміз, жалпы неміс әскерлері бөлімдерінде «Біртұтас Түркістан» журналы, «Ұлт әдебиеті», «Жаңа Түркістан» газеті шығып тұрған. Немістер арнайы молдалық штат ашып, сарбаздар арасында үгіт-насихат жұмыстары да барынша жандандырылған. Біздіңше жасынан Құран жаттап өскен Қожахмет те осы сүзгіден өтіп, алдап-арбау, күштеу-зорлаумен молдалы қызметті атқаруға мәжбүр болған деуге де болады. Бір жағынан Алладан басқа арқасүйері қалмаған тұтқындағы солдатқа Қожахмет секілді исламда жетік меңгергендердің уағыз-насихаты да ауадай керек болған сияқты. Қалайда еліне жетуді, отбасын, сүйікті жарын, бауыр еті баласын бір көруді арман етіп, Құдайдан мың мәртебе жалынып сұраған жауынгердің құлшылығын Қожахметтер қабыл алмағанда, бәлкім, арман-үміті сөнген, барар жер, басар тауы қалмаған, алға басқан қадамы кері кеткен тұтқындардың көбі жарық дүниені көрмей, ертеңгі күнге сенімі қалмаған күйі жалған дүниеден көшіп кете берер ме еді, қайтар еді? Демек, немістер көзқарасымен діни идеология, молдалар мектебі, Алаш отряды мәселесі, т.б. әлі де болса кеңірек қарастырылуы керек еді.

Шымкент қаласы Полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінің құжаттарына сүйенсек, «әскери» тұтқындар арасында тобымен түрмеге тоғытылып, сотқа тартылғандар да аз болмағанға ұқсайды. Оған Ахметов, Қозжанов, Жүнісов, Құлшаевтарға қарсы ашылған №3079 істі саралай отырып, көз жеткізе түстік[9].

Расында да айыптау қорытындысында Шымкент облысы, Шәуілдір ауданы, Шарақан ауылының тумасы Ахметов Оқаптың, «Новиново» селосының тұрғыны Қозжанов Ескердің, Қаратас ауданы, Шарапхана ауылдық округінен майданға аттанған Жүнісов Мұқаштың, Қызылқұм ауылы, «Еңбек» кеңшарынан Кеңес әскері қатарына қосылған

Құлшаевтардың 1942 жылы 9 қыркүйекте қасақана қылмысқа барып, қаскүнем жауға өз еркімен қызмет етуге құлшыныс танытқаны жазылыпты. Бұл істі басынан аяғына дейін қарап шыққан ОҚО МҚК тергеушісі де қолындағы құжаттарға сүйене отырып, майдан шебін тастап кеткен төртеудің Отанға жасаған опасыздығын кешіруге болмайтынын баса айтыпты [10].

1951 жылы 28 сәуірде тергеу процесінде берген жауабында айыпталушы сарбаз Ахметов: «... Шамамда 1942 жылдың 7 қыркүйегінде біздің бөлімнің қызыл әскер жауынгері Жүнісов Мұқаш мені орайын тауып оңаша алып шығып, күші басым жауға берілуге үгіттеді. Оларда әскер қарасының қалың, әскери техниканың да әлеуеті күшті екенін аузының суы құрып тамсана айтқан Жүнісов біздің жауынгерлердің бес қаруы сай дұшпанға дұрыс қарсылық көрсете алмай тоз-тозы шығатынын дәлелдеуге тырысып бақты. Осылайша майда тілді Мұқаштың қызыл сөзіне еріп, жетегіне қалай ілесіп кеткенімді өзім де аңғармай қалдым. Келісім бердім.

Сол күні кешке Қозжанов және Құлшаевпен әңгімелесу барысында олардың да Жүнісов бастаған жолды құптап, қарсы жаққа өткелі отырғанын аңғардым. Яғни түн ортасы ауа, нақтырақ айтсам, 1942 жылдың 9 қыркүйегінде төртеуіміз қару-жарағымызды қолға алып, немістерге берілдік...» десе, айыпталушы Жүнісов те тергеу барысында өз кінәсін толық мойындапты. Бәлкім, мойындатқан да болу керек. Себебі тергеу барысында оның жауға кеңес әскерінің алдыңғы бекінісіндегі хал-ахуалы, әскери бөлімдердің нақты қай жерде орналасқандығы т.б. мәліметтерді бергендігі, тұтқында болғанда Американың барлау қызметімен етене байланысқа түскендігі тәптіштеп жазылыпты [10].

Одан бөлек, аталған төрт тұтқын 1945 жылдың көктемінде Германия лагерьлерінен босап келген бойда әрқайсысы әр салада жұмыс істеген. Алайда олардың жоғарыда айтылғандай тыңшылық әрекеттері байқалмаған. Мәселен Жүнісов 1949 жылы Сталинск қаласындағы шахтада, Құлшаев пен Ахметов 1946 жылдың аяғына дейін Челябинск облысының Коркино қаласындағы өндіріс орындарында, ал Қозжанов Молотов қаласындағы құрылыс тресінде жұмысшы болған.

Шындығында да қамауға алынғанға дейін өз ауылдарында қарапайым колхозшы болған, хат танымаған тұтқындардың тосыннан «шпионға» айналып шыға келгені түсініксіз жағдай.

Енді осы төрт жауынгердің талайлы тағдырына жеке-жеке тоқталайық.

Жүнісов Мұқаш, ОҚО Қаратас ауданының қазағы. Отбасылы. Жұбайы Жүнісова Теңге Шарапхана ауылының тумасы. Әскерге алынғанға дейінгі мамандығы – ветфельдшер. Екі баласы бар.

Тергеу хаттамасынан да үзінді келтіре кетейік:

– Американдықтарда тұтқында болғанда сіз нақты немен айналыстыңыз?

– Американдықтар бізді Браншвей (Германия) қаласындағы тұтқындар лагерьде ұстады. 200-ге тарта тұтқын болдық. Ештеңемен де айналысқан жоқпыз, темір қоршаудың ішіндегі сүреңсіз күндер сырғып өтіп жатты.

– Американ барлау қызметін не қызықтырғаны туралы айтсаңыз?

– Лагерге орналасқаннан 3 күн өткесін мені комендатураға шақыртты. Американдық офицер мен ұлты поляк аудармашы менен жауап алды. Өзекті өртеген өкінішті өмір жолымды, тұтқындағы тауқыметтерімді қаз-қалпында айтып бердім. Олар мені барлау қызметіне шақырған жоқ. Ондай әңгіме болған да емес. Тек олар мені Отаныма оралғым келмесе, Америкаға баруыма ықпал ететіндерін, соғыс тұтқындарын Совет Одағында жаза күтіп тұрғанын жұқалап жеткізді. Мен үзілді-кесілді бас тартқан соң олар да бұл әңгімені қайта қозғамады. Алайда, араға біраз уақыт салып тергеуге қайта алдырылдым. Сол жерде олар маған жау жағына өз еркіммен өткенімді растайтын құжаттарды көрсетіп, әлі де болса ақылға салып ойлануға шақырды. Өйткені Америка КСРО-ның сұрапыл соғыстағы одақтасы болғандықтан жақын арада мені Кеңес әскері қолына тапсыратынын да, «Отанын сатты» деген бап бойынша іс қозғалып, жағдайым қиынға айналатынын да ашық айтты. Сонда да айтқанымнан қайтпадым. «Қолыңмен істегенді мойныңмен көтер» демеуші ме еді біздің қазақ. Оның үстіне «Адасқанның айыбы жоқ, қайта үйірін тапқан соң» дегендей мүмкін рақымшылыққа ілігіп те қалармын деген үміт болды...».

Бұдан арғы хаттама тергеушілердің «жоспары» бойынша түзілген сияқты. Онда Жүнісовтың өз «қылмысына» қатысты құжаттарды «Кеңестіктерге» бермеуге жалынғаны, оның қарымтасына Америка барлау қызметінің қолбаласы болуға келіскені, елге оралған соң Америкадағы «жұмақ» өмірді насихаттағаны т.б. жазылыпты.

«Америка офицерімен қалай байланысқа шықпақшы болдыңыздар?» деген сұраққа да Жүнісовтен «Олармен нақты қалай байланысқа шығатынымыз келісілген жоқ. Офицер қажет болған жағдайда өздері мені оп-оңай тауып алатынын айтты...» деген жауап алады да, іске тігіп жібереді.

Осылайша 1951 жылдың 25 маусымында Түркістан әскери округінің әскери трибуналы аталған төртеуге үкім шығарып, әрқайсысын 25 жылға соттайды.

Ал енді екінші бір тұтқын Қозжанов Ескердің анықтамасына көз жүгіртелік. 1906 жылы туған колхозшы, бұрын сотты болмапты. Жұбайы – Қозжанова Гүлзада. Екі перзенті бар. Шала сауатты қазақ. былай деп жазыпты: «... 1906 жылы туғанмын. Ұлым қазақ. Отбасымда 5 жан бар. 1930 жылдан бері колхоз мүшесімін. Хат танымаймын. Ес білгелі бері туған ауылымнан табан аударып көрген жоқпын. 1942 жылы әскерге алындым. Чкалов облысында 22 күндей әскери дайындықтан өтіп, майдан даласына бет алдық. Воронеж облысы маңайы болуы керек, 7 қыркүйектегі кезекті шайқаста екі құлағым тас боп бітіп, басым айналып, ес-түссіз жығылып түсіпшім. Түн ортасы ауа Мұқаш деген жолдасым сүйемелдей тұрғызып, «Жүр кетеміз бұл жерден!» деп алға қарай алып кетті. Жолшыбай бізге Ахметов пен Құлшаев ілесті. Біраздан соң жүруге мүлдем жарамай қалдым. Ахметов қасымда қалды да, ана екеуі алға оза берді. Күн бұлт, ай қараңғы. Көзге түртсе көргісіз. Қайда баратынымызды сұрасам, Ахметов те бағытынан

жаңылысып тұрғанын, білмейтінін айтты. Таң сібірлеп атқанда жан-жағымызға бажайлап қарасақ, құдай тас төбемізден бір-ақ ұрыпты. Немістер шебі таяқ тастам жерде тұр. Лезде қоршап алды. Алдыңғы екеуі де аман кетпепті. Тұтқынға түскесін табыстық. Осылайша ойламаған жерден немістердің тұтқындарға арналған лагерінің дәмін таттық. Неміс офицерлері күнде келіп, неміс әскерінің қатарына кіруге үгіттейді. «Кіріңдер, болмаса аштан өлесіндер!» деген айқайды күнде ести беріп, құлағымыз жауыр болды. Денсаулығым көтермегендіктен неміс әскерінің қатарына қосылмадым. Өлместің күнін көріп жүріп 1945 жыл да келді». Ар жағы бізге белгілі. Американдықтар арқылы елге оралып, қайта қамалады. Дегенмен осы абақтыда жүргенде де оның денсаулығы қайта сыр беріп, жоғарыға тағы да өтініш жазады. Өз өтінішінде:

«... көптен бері жүрек, өкпе ауруым бар. Күтімсіздіктің салдарынан сырқатым қазір тым асқынып кетті. Хәлім өте нашар. Өмірім қыл ұшында тұр. Сан тозақтан тірі шығып, лагерьде өлгенше, балаларымның қасында көз жұмсам екен деп армандаймын. Сотталғанда үйімде үлкені 12 жаста, кенжесі 1 жасар екі перзентім қалып еді. Соларды қатты сағындым. Солардан басқа сүйенер де еш жақын адамым қалған жоқ. Бәрі біздің жанұяға күдікпен қарап, алыстан амандасатын жағдайға жетіпті. Бұрын да жетісіп тұрмаған қоңыртөбел тіршілігіміз де әбден тұралағанға ұқсайды. Қолдағы аузына қарап отырған 1 бие, 2 сиыр, 4 қойымызды да көп көріп, кәмпескелепті. Отбасым өзгелер оңала бастағанда әбден тарығып кетіпті. Заң орындарынан жалынып сұраймын, денсаулығымның мүшкілдігін ескеріп, басыма бостандық берсеңіздер екен», - деп бар жағдайды бүкпей жеткізіпті[12].

Содан соң ғана Қозжановқа қатысты іс қайта қаралып, жаза мерзімі 10 жылға қысқартылып, кейіннен 1956 жылдың 18 қаңтарында қамаудан басы бүтін босатылады. Бірақ, толық ақталудың ауылы алыс еді.

Тіпті Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, 86 жасқа қараған шағында Құлшаев Шымкент облыстық мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің төрағасына арызданып: «...Мен Ұлы Отан соғысында болған кезімде неміс басқыншыларының қоршауында қалып қойдым. Азық-түлік пен оқ-дәріміз таусылып, амалсыздан «пленник» деген атқа іліктік. Соғыс айыпкері ретінде 25 жылға сотталғанымды білесіздер. 1951-1956 жылдары 5 жыл абақтыда отырып, амнистияға сәйкес босатылдым. Бостандыққа шыққасын ұзақ жылдар бойы Шәуілдір совхозында аға шопан болып жұмыс істедім. 1966 жылы зейнеткерлікке шықтық, 3 ұл, 2 қыз тәрбиелеп өсірдім. Немере, шөбере көріп, Құдай деп отырған жайым бар. Енді бір ғана арманым бар: төрімнен көрім жақын шағымда «пленник» деген аттан арылып, ақталсам екен. Тәнге түскен таңба кетер, жанға түскен жараның жазылуы қиын. 4 жыл соғыста көрген қиыншылығым, 5 жыл абақтыда тартқан қорлығым еш ұмытылмас. Әйтсе де қатарымның бәрі «Ұлы Отан соғысының ардагері» атанып, азат ұрпақпен арқа-жарқа қауышып, Жеңіс күнінде ардақталып жатқанда, жазықсыз жазаланған мен секілді соғыс тұтқындары төрт қабырғаға телміріп, үйінен қарыс адым аттап шыға алмай, пұшайман болып жатты емес пе?! Мен

де ұрпақтарымның алдында еңсемді тіктеп, егемен елдің азаматы ретінде абыройымды сақтап өлсем деймін. Сондықтан, да сіздерден өткен-кеткен «негізсіз» кемшіліктерімді қайта қарап, мүмкін болса ақтап, жылдар бойы жаншылып, жәбірленіп келген арымды қиянаттан арашалап берсеңіздер екі дүниеде де разы болып өтер едім», - дейді.

Бұл арызды қарап шыққан ОҚО ҰҚК басқарма бастығы міндетін уақытша атқарушы Ж.Нұрғазин 14.07.1992 жылы Қозжановқа жолдаған жауап хатында: «Арызыңызды біз мұқият қарадық. Сіз «58-1, «б» бабымен әскери қылмысыңыз үшін жауапқа тартылғансыз. Бұл істі әскери прокуратура қарайды. Сондықтан, ісіңізді қайта қарау үшін Сіздің ҚР Әскери прокуратурасына арыз жазғаныңыз жөн. (Алматы қаласы, Тимирязев көшесі, №48 үй). Сонымен қатар, хабарласайық дегеніміз, қылмыстық іс құжаттары бізде» деп мән-жайды толық түсіндіріпті.

Біздіңше соғыс тұтқындарының сол жылдардағы әскери прокуратураға жіберген арыздарынан да еш қайран болмаған. Себебі сол тұстағы заң бойынша ҰОС тұтқындарының ақталуға жатпайтындығы тайға таңба басқандай анық жазылған.

Осы тұстан әңгіmemіздің желісін үзіп, Құлшаев Қазыбайдың тағдырына көшейік. Соғыс кезінде 2-атқыштар батальонының 5-ротасында болған сауаты жоқ Қазыбайдың да елде жұбайы, 2 перзенті қалды. Оған берілген мінездемеде Құлшаевтың 1942 жылы Суриково ауылының оңтүстігінде жау жағына өтіп кеткені көрсетілген. Дегенмен бұл төрт сарбаздың тұтқындар лагерінде түрлі жұмыстарды істегені, жау әскері құрамына қосылмағаны, Кеңес әскері мен партизандарға қарсы ұрыстарға кірмегендігі назарға алынған. Осының әсері болар, бастапқыда 25 жылға кесілген Құлшаев Қазыбай 1940 жылы 26 шілдеде 6 жылға бас бостандығынан айырылады[13].

Қанды қырғыннан аман қайтқан Құлшаев та КСРО Бас әскери прокурорына шағымданып, 25 жылға негізсіз сотталғанын, сауатының жоқтығынан кезінде үкімге қарсылық танытып сотқа кассациялық шағым түсіре алмағанынын айта келе: «... Отанға оралған соң Челябинск қаласындағы ағаш өңдеу зауытында тер төктім. Жау қолындағы қатерлі күндерімді ұмытқым-ақ келеді. Бірақ, кейінгі ұрпақ бетімізге түкірмесін деп ақиқатты ақтарғым бар. Менің ақиқатымды ешкім де керек қылып отырмағанын білемін, бірақ, ашығы осы – тұтқында мен қолыма қару алған жоқпын, жаумен ымыраға де келмедім, ең бастысы, қарақан басымның амандығын ойлап ешкімді де сатпадым. Бұл жағынан тазамын. Көргеніміз зорлық пен қорлық, аштық пен азап. Ең ауыр қара жұмыстарға жегіліп беліміз қайысты, күшіміз сарқылды. Сондай-ақ мені немістерге өз еркімен берілді дегендері де адам сенгісіз жала. Егер мен жауға өз еркіммен берілсем, оларға 3 жыл бойы қалтқысыз қызмет етіп, шен алып, лагерьдегі шерменделерге шекемнен қарап жүрмес пе едім. Оның үстіне бізді, Ахметов, Қозжановтарды бір-бірімізге куәгер етіп, болмағанды болғызды, кешірілмес күнәні қолдан жасап мойнымызға артты. Тіпті мен тергеуге дейін Қозжанов, Ахметов дегендермен таныс та болған емеспін. «Өз еркімізбен берілдік» деп беттері бүлк етпей

мойындап отырғандарын көргенде күйіп кеттім. Қайтсын бейшаралар, өтірік пен жаланың құрбаны болдық қой бәріміз де. Ақыр соңында осындай «жалған куәгерлер» бар қылмысымды мойныма қойып беріп, сот маған адвокат алдыруыма да жол бермеді. Бір сөзбен айтқанда, қорған болар бір жан қалмай, қамалып кеттім. «Жалған куәлар» да жазасын алды. Осымен іс бітті.

Түрме терезесінен көкке телміріп отырғаныма да бес жыл болды. Осы да әділеттілік пе?! Әрине, жоқ. Өтінемін, менің шағымымды тағы да елеусіз қалдырмаңыздаршы», - депті.

Біздіңше бұл жерде де бұлтартпас дәлел жоқ. Бәлкім, расымен де бұл жауынгерлер қараңғыда адасып, жау қолына қапылыста түскен болар. Сондықтан, соғыс тұтқындарын ақтау процесінде біз әрбір істі мейлінше терең зерттеп, тағдырлы төрт беттік хатқа төрелік айтуда да титтей детальдің өзіне баса мән беретін болсақ, ақиқатқа да бір табан жақындай түсетініміз күмәнсіз деп, ойлаймыз.

Әдебиеттер

- 1.Шымкент қаласы Полиция Департаментінің арнайы архиві (ШҚПДАА) Қ.9.8323. J. 3026. П.75
2. ШҚПДАА, 3026;110
3. ШҚПДАА, 3026;110
- 4 ШҚПДАА, 2728; 75
5. ШҚПДАА, 2728;75-76
6. ШҚПДАА, 2728;72
7. Алдажұманов Қ. Екінші дүниежүзілік соғыс: тұтқындар тағдры //Егемен Қазақстан, 24 сәуір, 2020 жыл.
- 8.ШҚПДАА, 2728;78-79
9. ШҚПДАА, 307;1-359
- 10.ШҚПДАА, 307;109
- 11.ШҚПДАА, 307;109
12. ШҚПДАА, 307;201
13. ШҚПДАА, 307;306

References

- 1.Şymkent qalasy Polisia Departamentiniň arnaiy arhivı (ŞQPDAA) Q.9.8323. J. 3026. P.75
2. ŞQPDAA, 3026;110
3. ŞQPDAA, 3026;110
- 4 ŞQPDAA, 2728; 75
5. ŞQPDAA, 2728;75-76
6. ŞQPDAA, 2728;72